

Diagnostyka i profilaktyka
w teorii i praktyce pedagogicznej

Diagnostyka i profilaktyka w teorii i praktyce pedagogicznej

pod redakcją Marii Deptuły

Bydgoszcz 2006

Komitet Redakcyjny
Jan Grajewski (*przewodniczący*), Adam Boratyński,
Ryszard Gerlach, Henryk Kaźmierczak, Joanna Mianowska,
Dorota Skublicka (*sekretarz*)

Recenzent
Prof. dr hab. Jacek Piekarski

Projekt okładki
Artstudio
Grzegorz Klonowski

Redaktor
Grażyna Jarzyna

© Copyright by Wydawnictwo Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego,
Bydgoszcz 2006

ISBN 83-7096-606-3

Wydanie publikacji dofinansowane przez Państwową Agencję Rozwiązywania
Problemów Alkoholowych

Wydawnictwo Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego
(Członek Polskiej Izby Książki)
ul. Powstańców Wielkopolskich 2, 85-090 Bydgoszcz
tel./ fax 052 322 52 74, c. 321 61 66
e-mail: wydaw@ukw.edu.pl www.wydawnictwo.ukw.edu.pl
skład: P.M. LOGO 052 340 18 52
Rozpowszechnianie tel. 052 340 09 42, tel. 052 360 87 16,
Druk: Dział Poligrafii UKW 052 341 20 45
Poz. 1133 Ark. wyd. 20

Spis treści

Wstęp 9

Część pierwsza

Diagnostyka

MARIUSZ CICHOSZ

Jednostka, rodzina i środowisko lokalne jako przedmiot badań pedagogiki społecznej – refleksja nad rozwojem dyscypliny 17

ALEKSANDRA KARASOWSKA

Zaburzenia zachowania uczniów jako dysfunkcyjna siła działająca w systemie społecznym szkoły 28

EWA WYSOCKA

Diagnoza zaburzeń zachowania i zaburzeń osobowości – dylematy i propozycje metodologiczne 51

EWA JAROSZ

Rozpoznawanie sytuacji psychospołecznej dziecka w rodzinie – założenia zintegrowanego modelu diagnozy 72

BLANKA POĆWIARDOWSKA

Diagnoza kompetencji wychowawczych rodziców dzieci w wieku przedszkolnym 85

MIROŚŁAWA ŻMUDZKA

Wybrane aspekty diagnozy i profilaktyki niepowodzeń szkolnych 93

ANNA BORUCKA, KRZYSZTOF OSTASZEWSKI

Profilaktyka a obszary i zakres diagnozy w szkole 109

Część druga

Profilaktyka adresowana do całej populacji dzieci i młodzieży

KRZYSZTOF OSTASZEWSKI, KRZYSZTOF BOBROWSKI, ANNA BORUCKA, KATARZYNA KOCONI, KATARZYNA OKULICZ-KOZARYN, AGNIESZKA PISARSKA Rozpowszechnienie zachowań problemowych młodzieży. Badania mokotowskie	125
JOLANTA JARCZYŃSKA Percepcja postaw rodziców wobec spożywania alkoholu przez ich dzieci a intensywność picia wśród młodzieży gimnazjalnej	142
PIOTR KWIATKOWSKI Wybrane czynniki interweniujące w sekwencję ryzyka używania substancji psychoaktywnych	158
AGNIESZKA URBAŃSKA Działalność profilaktyczna w uczelni wyższej w opiniach studentów	177
MARIA DEPTUŁA Zmiany w zakresie kompetencji społecznej zachodzące u uczniów starszych klas szkoły podstawowej	189
MARTA KLESIŃSKA Samoocena uczniów klas IV-VI	208
KRZYSZTOF BOBROWSKI Zajęcie dla hobbystów – badanie odroczonego efektów programów profilaktycznych	221
ELŻBIETA TOMCZAK Zastosowanie Grupy Fokusowej do ewaluacji szkolnego programu profilaktyki	237
ELŻBIETA WIEWIÓRA Aspekty profilaktyczne w programie edukacyjnym „Moje konsumenckie ABC”	247
JOLANTA BORYSZEWSKA Praktyka profilaktyki – problemy i doświadczenia	256

Część trzecia**Profilaktyka adresowana do grup ryzyka**

ANNA MARZEC-TARASIŃSKA

Rodzina długotrwale bezrobotna jako rodzina dysfunkcyjna
– charakterystyka i formy pomocy 273

SUSANNE LORENZ

Edukacja uliczna wśród młodych ludzi w wieku 15–25 lat
w gminie Sion 291

CHRISTOPHE BOULÉ

Zgodność między oczekiwaniami odbiorców pomocy Akcji
Wychowawczej w Środowisku Otwartym AEMO
a spojrzeniem wychowawców AEMO na swoją działalność 317

MAGDALENA DRAGAN, BEATA OLEKSY

Ocena zapotrzebowania na działania profilaktyczne w programie
„Tak czy Nie” 329

WIOLETTA JUNIK

Destrukcyjne wzory przystosowania społecznego dzieci
z rodzin z problemem alkoholowym 338

AMELIA KRAWCZYK-BOCIAN

Proces tworzenia tożsamości u Dorosłych Dzieci Alkoholików 356

MAŁGORZATA ZABŁOCKA

Skuteczność autorskiego programu wspomagania rozwoju
psychospołecznego dzieci nieśmiałych 369

BEATA PITUŁA

Wpływ bajek terapeutycznych na sposoby radzenia sobie
z lękiem przez dzieci siedmioletnie 385

KATARZYNA SAWICKA

Ekologiczny kontekst socjoterapii 397

BOGNA FRĄSZCZAK

Psychologiczne problemy osób pomagających dzieciom
i młodzieży 410

O autorach 421

Wstęp

Trzecia praca z serii poświęconej problemom diagnostyki pedagogicznej i profilaktyki, której celem jest systematyzacja wiedzy, prezentacja nowych rozwiązań i wyników badań oraz doświadczeń praktycznych, składa się z trzech części. Część pierwsza poświęcona jest diagnostyce pedagogicznej, druga profilaktyce dotyczącej całej populacji dzieci i młodzieży, a trzecia profilaktyce adresowanej do grup ryzyka.

Część dotycząca diagnostyki otwiera przeglądowy artykuł ukazujący jednostkę, rodzinę i środowisko lokalne jako tradycyjny przedmiot badań pedagogiki społecznej.

W drugim artykule przedstawiono oryginalny przykład zastosowania systemowego podejścia do analizy zaburzeń w zachowaniu i zagrożeń rozwoju dziecka w środowisku szkolnym. Przeanalizowano procesy uruchamiane w szkole w wyniku zaburzonych zachowań dzieci i ich konsekwencje dla dziecka i dla placówki.

Trzeci artykuł w tej części poświęcony jest dylematom metodologicznym towarzyszącym diagnozie zaburzeń zachowania i zaburzeń osobowości. Zwrócono uwagę na wiele problemów związanych ze stawianiem diagnozy. Przedstawiono oryginalny model diagnozy zaburzeń osobowości i zaburzeń zachowania zawierający nie tylko diagnozę negatywną, przynoszącą odpowiedź na pytanie o istotę trudności i problemów jednostki, ale także diagnozę pozytywną zwracającą uwagę na zasoby dziecka i jego środowiska, na których można oprzeć program postępowania interwencyjnego. Tekst zwracający uwagę na to, jak wiele czynników decyduje o postawieniu rzetelnej diagnozy, jest ostrzeżeniem przed stawianiem diagnoz pochopnych i zachętą do unikania błędów dzięki pogłębianiu świadomości ich źródeł.

Wątek diagnozy pozytywnej podjęto także w kolejnym artykule, gdzie przedstawiono założenia zintegrowanego modelu diagnozy sytuacji psychospołecznej dziecka w rodzinie. Przyjęto i uzasadniono stano-

wisko, że model szans i zagrożeń rozwoju dziecka w rodzinie musi mieć charakter interdyscyplinarny, musi uwzględniać dynamikę rozwoju dziecka i opierać się na podejściu ekologicznym. Powinien on także obejmować rozpoznawanie potencjałów dziecka i jego warunków rodzinnych, umożliwiając postawienie diagnozy pozytywnej ujawniającej siłę jednostki i jej najbliższego środowiska. Zwrócono uwagę na to, że przydatność modelu w praktyce – dla stawiania diagnoz decyzyjnych i poznawczo-naukowych – zależy od precyzyjnego określenia, jakie kwestie powinny podlegać diagnozie w takich obszarach, jak: potrzeby rozwojowe dziecka, kompetencje rodziców do zaspokojenia potrzeb dziecka jakość opieki rodzicielskiej, społeczny kontekst funkcjonowania rodziny, oraz od odpowiedniego ich ustrukturywania.

Próba zmierzenia się z zadaniem rozpoznania różnych elementów składających się na kompetencje wychowawcze rodziców jest kolejny tekst przedstawiający cztery narzędzia, które pedagog może wykorzystać do diagnozowania warunków życia dziecka w rodzinie.

Dwa ostatnie artykuły w tej części poruszają kwestie z pogranicza diagnostyki pedagogicznej i profilaktyki. W jednym przedstawiono, co powinna obejmować diagnoza prowadzona w szkole z nastawieniem na zapobieganie niepowodzeniom szkolnym uczniów, i co może składać się na profilaktykę niepowodzeń szkolnych. W diagnozie zwrócono uwagę na osiągnięcia poznawcze, takie jak wiedza, umiejętności z różnych dziedzin oraz umiejętność uczenia się, a także na diagnozę czynników warunkujących uczenie się. W profilaktyce niepowodzeń szkolnych wyodrębniono dwa nurty: kształtowanie pozytywnego klimatu szkoły i kształtowanie kultury uczenia się.

Artykuł zamykający tę część poświęcono refleksji nad tym, jaka diagnoza powinna poprzedzać działania profilaktyczne w szkole.

Część druga dotycząca profilaktyki adresowanej do całej populacji dzieci i młodzieży została zdominowana przez sprawozdania z badań prowadzonych wśród uczniów szkół podstawowych, gimnazjów, uczniów szkół ponadgimnazjalnych i studentów.

Znajdują się tam najnowsze wyniki „badań mokotowskich” prowadzonych od ponad dwudziestu lat w odstępach czteroletnich wśród dużej populacji 15-latków. Są to jedyne badania pozwalające na ocenę występujących w Polsce trendów w zakresie używania substancji psychoaktywnych przez młodzież w tak długim czasie.

Kolejny artykuł dotyczy również gimnazjalistów. Na losowej próbie reprezentatywnej dla miasta Bydgoszczy i powiatu bydgoskiego zba-

dano, jak spostrzegane i pożądanе przez gimnazjalistów postawy rodziców (matek i ojców) wobec picia alkoholu przez ich dzieci różnicują intensywność picia alkoholu przez uczniów pierwszych, drugich i trzecich klas gimnazjalnych.

Następny artykuł przynosi odpowiedź na pytanie: *Czy istnieje i jak silne jest buforujące działanie wybranych czynników kontroli społecznej na ryzyko eksperymentów narkotykowych, wynikające z kulminacji rozmaitych czynników sprzyjających eksperymentowaniu z narkotykami, oraz czy działanie to przejawia się z podobną, czy też różną siłą u dziewcząt i u chłopców?* Badaniem objęto dużą próbę uczniów szkół ponadgimnazjalnych. Zmienną zależną było używanie marihuany, natomiast zmienne niezależne stanowiły zestawy czynników ryzyka i czynników ochronnych.

Problemowi zapotrzebowania na profilaktykę uzależnień wśród studentów poświęcony jest kolejny tekst w tej części. Przedstawiono w nim wyniki badań w jednej z uczelni bydgoskich będące efektem realizacji programu „Uczelnie Wolne od Uzależnień” a dotyczące opinii studentów na temat zjawiska używania substancji psychoaktywnych wśród studentów oraz form profilaktyki, które powinny być wprowadzone w uczelniach wyższych.

Dwa następne artykuły dotyczą ważnych czynników chroniących przed używaniem substancji psychoaktywnych – kompetencji społecznych i samooceny uczniów szkół podstawowych. W pierwszym z nich przedstawiono wyniki badań podłużnych, rozpoczętych gdy dzieci były w klasach III lub IV, i zakończonych gdy były uczniami klas V lub VI. Dotyczą one zmian zachodzących w zakresie pozycji zajmowanej na skali popularności w klasie szkolnej oraz zmian w zakresie spostrzegania przez rówieśników uczniów znajdujących się w danej kategorii popularności. Badania dotyczące samooceny – jej poziomu i stopnia adekwatności na wymiarze intelektualnym i społecznym u uczniów klas IV, V i VI – dostarczają wiedzy o tym, jak może pedagog badać te zmienne, oraz wstępnej wiedzy o charakterze tego czynnika chroniącego w tej grupie wiekowej.

Kolejne dwa teksty w tej części to sprawozdania z badań ewaluacyjnych szkolnych programów profilaktycznych. Pierwszy dotyczy badania odroczonego efektów dwóch programów wczesnej profilaktyki alkoholowej: Programu Domowych Detektywów oraz Programu Fantastyczne Możliwości przeznaczonych dla klas IV-VI szkoły podstawowej i stanowiących dopełniające się części. Są to programy nowatorskie w tym sensie, że nie ograniczają się jedynie do działań w szkole, lecz poprzez propozycje wykonywania wspólnie z dziećmi specjalnie przygo-

towanych zadań zawartych w materiałach dostarczanych do domów włączają rodziców do pracy profilaktycznej. Zawierają też wskaźniki pozwalające na kontrolowanie prawidłowości realizacji programu. Badanie odroczonego efektów oddziaływań (po roku od zakończenia całego programu) dostarcza optymistycznych danych dotyczących skuteczności tych programów.

Drugi artykuł jest sprawozdaniem praktyka z zastosowania Grupy Fokusowej do ewaluacji szkolnego programu profilaktyki. Za pomocą tej metody zbadano opinie nauczycieli wybranej szkoły na temat tego, czy szkolny program wychowawczy i profilaktyki ułatwia im pracę wychowawczą. Poznano opinie na temat cech przypisywanych przez nauczycieli skutecznym programom oraz cech skutecznego wychowawcy. Artykuł dostarcza także wiedzy o tym, jak przeprowadzić badanie taką metodą.

W kolejnym artykule podjęto problem skutecznej edukacji dzieci i młodzieży w zakresie racjonalnego odbioru przekazu reklamowego, zwracając uwagę na profilaktyczne aspekty programu *Moje Konsumenckie ABC*.

Część tę kończy krytyczna refleksja praktyka nad działalnością profilaktyczną w szkole oraz propozycja zmian, których celem jest zwiększanie skuteczności oddziaływań w tej dziedzinie.

Część trzecią poświęcono profilaktyce adresowanej do grup ryzyka. Poruszono w niej problem rodziny bezrobotnej, szczególnie charakteryzując zaburzenia w realizacji podstawowych funkcji przez rodziny długotrwale bezrobotne oraz proces narastania dysfunkcji w tych rodzinach.

Pomocy młodzieży i młodym dorosłym w trudnej sytuacji poświęcono kolejny artykuł prezentujący doświadczenia szwajcarskie związane z pracą edukatorów ulicznych.

Następny tekst jest prezentacją doświadczeń szwajcarskich w zastosowaniu systemowego podejścia do rodziny w praktyce. Celem omawianych działań jest powstrzymanie narastania procesu dysfunkcji i wspieranie rodziny w dokonywaniu konstruktywnych zmian w funkcjonowaniu rodziny i żyjących w niej osób.

Wyniki badań prezentowane w kolejnym artykule pokazują nam, jak duża jest grupa dzieci sygnalizujących potrzebę uzyskania pomocy w związku z problemami występującymi w ich rodzinach.

Kwestię specyficznych zaburzeń dzieci wychowujących się w rodzinie z problemem alkoholowym, polegających na tzw. przyjmowaniu

roli, podjęto w kolejnym artykule. Zaprezentowano zmiany zachodzące w zakresie zjawiska przyjmowania roli bohatera rodzinnego, kozła ofiarnego, maskotki i niewidzialnego dziecka przez dzieci znajdujące się pod opieką świetlic terapeutycznych w wyniku ośmiomiesięcznych oddziaływań. Punktem odniesienia są dzieci z rodzin z problemem alkoholowym nieobjęte taką opieką.

Problemowi tworzenia tożsamości u dorosłych dzieci alkoholików poświęcono następny artykuł. Dwa kolejne teksty są sprawozdaniami z badań nad skutecznością oddziaływań wychowawczo-profilaktycznych adresowanych do grup ryzyka. W pierwszym przypadku taką grupą ryzyka są dzieci nieśmiałe z klas IV-VI, w drugim dzieci przeżywające nasilone lęki w klasie I.

Tę część zamyka refleksja nad psychologicznymi problemami osób pomagających dzieciom i młodzieży.

Naszą wspólną pracę przeczytał Pan prof. dr hab. Jacek Piekarski. Jego pozytywne opinie sprawiły nam wiele radości, a cenne uwagi krytyczne, za które wszyscy jesteśmy wdzięczni, pomogły nadać ostateczny kształt tej pracy. Oddajemy ją do rąk Czytelników z nadzieją, że teksty w niej zawarte staną się okazją do refleksji i dalszych własnych poszukiwań.

Maria Deptuła

